

JORGE LUIS BORGES

24. 8. 1899 – 14. 6. 1986

„*Můj osud je literární.*“ (J. L. Borges)

Argentinský prozaik, básník a esejista Jorge Luis Borges (celým jménem Jorge Francisco Isidoro Luis Borges Acevedo) se narodil 24. srpna 1899 v Buenos Aires. Pocházel ze staré kreolské rodiny. Otec – Jorge Guillermo Borges Haslam byl právníkem a profesorem psychologie. Matka – Leonor Rita Acevedo Suárez se narodila v Uruguayi a byla překladatelkou. Babička z otcovy strany byla Angličanka, která do Buenos Aires přišla ze Staffordshiru. Jorge Luis, jemuž doma přezdívali Georgie, a jeho mladší sestra Norah byli od dětství vychováni dvojjazyčně a bez problémů přecházeli z jednoho jazyka do druhého. Jejich otec vlastnil bohatou knihovnu, ve které převažovala anglická literatura a ze které svým dětem nikdy neupřel jedinou knihu. Georgie, přestože už od dětství trpěl krátkozrakostí, pročetl Britskou encyklopedii, díla Poea, Carrola, Dickense, Stevensona, pohádky bratří Grimmů, Dona Quijota. Otec ho vedl i ke svým oblíbeným básníkům – Shellymu, Keatsovi, Swinburnovi. Jorge Luis Borges již od dětství psal. Začal v šesti letech fantastickými povídkami inspirovanými Cervantesem (většinu svých mladistvých pokusů však později zničil). V devíti letech přeložil Šťastného prince Oscara Wilda z angličtiny do španělštiny.

V roce 1914 se rodina Borgesových přestěhovala do Evropy. Nejprve žili v Ženevě, později v Luganu, Madridu, Barceloně, Seville a pak znovu v Madridu. V Evropě Borges poznal německou a francouzskou kulturu a naučil se dobře německy a francouzsky. Seznámil se s avantgardními skupinami a směry – futurismem, dadaismem, surrealismem a především ultraismem. V Madridu začal v duchu ultraismu psát stati a verše.

V březnu roku 1921 se Borges vrátil do Argentiny. Začal pracoval jako žurnalista v Buenos Aires. V letech 1923–1929 se podílel na zakládání a vydávání avantgardních časopisů Prisma, Nosostros, Proa, Inicial, Martín Fierro. V těchto časopisech propagoval ultraismus. Ve dvacátých letech začal také knižně publikovat ultraistickou poezii založenou na odvážných metaforách, vydal první esejistické sbírky a scházel se s významnými argentinskými literáty té doby. Své rané avantgardní práce později odmítl zařadit do svých sebraných spisů. Od roku 1931 Borges působil v redakci prestižního literárního časopisu Sur. V letech 1931–1970 v tomto časopise uveřejnil kromě desítek překladů více než 170 textů, z nichž více než 70 později vyšlo v jeho sebraných spisech. V roce 1937 se Borges stal asistentem v pobočce Městské knihovny v Buenos Aires. Vlastní knihovnická práce (pracoval jako katalogizátor) mu zabrala pouze minimum pracovní doby, po zbytek času četl klasiky, psal články a krátké povídky a překládal moderní romány – jako první přeložil do španělštiny Virginii Woolfovou a Faulknera. Borges obdivoval Franze Kafku. Byl prvním, kdo ve španělštině mluvícím světě překládal a šířil Kafkovo dílo (v roce 1943 přeložil Kafkovu Proměnu).

V únoru 1938 zemřel Borgesův otec. Otcova smrt byla pro Borgese velkou tragédií, neboť otec a syn si byli velice blízcí. V prosinci 1938 si Borges přivodil úraz hlavy, dostal otravu krve a měsíc se potácel mezi životem a smrtí. V důsledku dědičné choroby, již trpěl i jeho otec, přicházel Borges od mládí postupně o zrak. Následkem úrazu se mu jeho slabý zrak ještě zhoršil a v padesátých letech oslepl úplně. S postupující ztrátou zraku se stále více spoléhal na pomoc matky, jež se stala jeho osobní sekretářkou.

V roce 1946 – po devíti letech práce v knihovně – byl Borges pro své antiperonistické postoje z knihovny propuštěn. Díky přátelům získal místo učitele anglické a americké literatury na Institutu anglické kultury (Instituto Superior de Cultura Inglesa) a začal veřejně přednášet. Přednášky na různá témata na nejrůznějších institucích se postupně staly jednou z jeho hlavních činností až do konce života. Ve své autobiografii Borges později napsal: *„Tak se přede mnou v mých sedmačtyřiceti letech otevřel nový vzrušující život. Cestoval jsem sem a tam po Argentině a Uruguayi a přednášel o Swedenborgovi, Blakeovi, o perských a čínských mysticích, o buddhismu, gaučovské poezii, Martinu Buberovi, kabale, o Tisíci a jedné noci, T. E. Lawrenceovi, středověké germánské poezii, islandských ságách, o Heineovi, Dantovi, expresionismu a Cervantesovi... Nakonec jsem nejen vydělával mnohem víc peněz než v knihovně, ale práce mě bavila a cítil jsem, že mě ospravedlňuje.“* V roce 1946 se Borges stal také ředitelem časopisu Anales de Buenos Aires.

V roce 1950 byl Jorge Luis Borges zvolen prezidentem Svazu argentinských spisovatelů. Po Perónově pádu v roce 1955 se stal ředitelem Národní knihovny v Buenos Aires. V té době byl již téměř slepý – sám si nemohl přečíst jedinou knihu z 800 tisíc svazků největší argentinské knihovny. Jako ředitel působil v Národní knihovně až do roku 1973, kdy po návratu Juana Peróna z exilu ve Španělsku a jeho znovuzvolení prezidentem na ředitelskou funkci rezignoval. V roce 1956 byl Borges jmenován profesorem anglické a americké literatury na univerzitě v Buenos Aires, kde učil až do roku 1970. Pokračoval v literární tvorbě a za asistence svých studentů a matky začal překládat anglické klasiky do španělštiny (po úplném oslepnutí svá díla diktoval). V roce 1963 Borges navštívil Evropu a v roce 1967 přijal pozvání Harvardské univerzity, aby zde strávil rok jako hostující profesor. Roku 1967 začalo pětileté období spolupráce s americkým překladatelem Normanem Thomasem di Giovannim, díky níž se Borges stal známější v anglicky mluvících zemích.

V roce 1967 se Borges oženil s Elsou Astete Millán. Po třech letech však manželství skončilo rozvodem a Borges se nastěhoval opět ke své matce, se kterou žil až do její smrti (zemřela v roce 1975 ve věku 99 let).

Po smrti Borgesovy matky se jeho osobní asistentkou stala María Kodama – Argentinka s japonskými a německými předky. Ta se s Borgesem poprvé setkala na přednášce o islandské literatuře. Jako studentka začala ve svých šestnácti letech s tehdy již slavným spisovatelem spolupracovat (Borgesovi bylo v té době dvaasedesát). Borges Mariu často zval, aby mu četla knihy,

kteřé potřeboval pro své přednášky, později jí začal diktovat své básně a povídky. V roce 1975 začala María Kodama pracovat jako jeho osobní asistentka a postupně se stala Borgesovou velkou oporou v literárním i osobním životě. Nevidomého spisovatele doprovázela na cestách po světě – z cest vznikl cestovní atlas, k němuž María dodala fotografie (kniha vyšla v roce 1984). Spolupracovala s ním i na knize *Breve antología anglosajona* (*Stručná anglosaská antologie*, 1978). V roce 1985 se Borges uchýlil do Ženevy. Zde do posledních chvíl pracoval (např. na scénáři k filmu *Benátky*), přijímal návštěvy, nechal si předčítat. V dubnu 1986 se s Maríou Kodamou oženil. O dva měsíce později, 14. června 1986, zemřel v Ženevě ve věku necelých 87 let na rakovinu jater. Je pohřben na hřbitově Cimetière des Rois.

Borgesova tvorba je neobyčejně rozsáhlá – zahrnuje povídky, básně, eseje, ale i přednášky, předmluvy a úvody, kritiky, recenze, literárněvědné práce, příležitostné projevy, ankety, rozhlasové úvahy, scénáře, semináře. Směšují se v ní jihoamerické a evropské vlivy. Jeho dílo patří do literatury intelektuální, často s autobiografickými náměty a prokazuje autorovu znalost světových literatur.

Ve dvacátých letech publikoval Borges ultraistickou poezii ve sbírkách *Fervor de Buenos Aires* (*Vroucnost Buenos Aires*, 1923) – vydání knihy financoval jeho otec, *Luna de enfrente* (*Měsíci tváří v tvář*, 1925), *Cuaderno San Martín* (*Sanmartínský sešit*, 1929) – za tuto sbírku získal první literární odměnu, za níž si zakoupil kompletní vydání Encyclopaedia Britannica.

Ve třicátých letech začal Borges psát povídky. První povídkový soubor *Obecné dějiny hanebnosti* vyšel v roce 1935. Ve sbírce Borges upravoval a dokonce i překládal povídky cizích autorů. V předmluvě k tomuto souboru formuloval základní principy své vypravěčské techniky – „*spojování nestejnoroďého, prudké zvraty posloupnosti, redukování celého lidského života na dva tři výjevy*“. V povídkách jde o jakési tematizované záznamy z „dějin“ hanebných, mravně pokleslých skutků, kterých se dopustili různí lidé v různých dobách a různých zemích. Motivací k těmto skutkům je hamižnost, slavomam, zbabělost, licoměrnost, krutost, totální duchovní prázdnota. Mnohé povídky tematicky čerpaly ze života legendárních zločinců. Další soubor povídek *El jardín de senderos que se bifurcan* (*Zahrada, v které se cestičky rozvětvují*) vycházel časopisecky v letech 1941–1942. Za tuto sbírku Borges získal Národní cenu za literaturu.

Nejvýznamnější sbírky povídek ze čtyřicátých let jsou *Fikce* (1944, rozšířené vydání 1956), která byla oceněna Svazem argentinských spisovatelů, a *Alef* (1949, rozšířeno 1952). Oba povídkové soubory vyšly česky též v knize *Artefakty* (1969). V sedmdesátých letech vycházejí soubory *Brodiova zpráva* (1970) a *Knihá z písku* (1975). Tyto soubory povídek se obracejí k národním námětům a vlastním vzpomínkám. Povídku *Evangelium podle Marka* ze souboru *Brodiova zpráva* považoval Borges za svou nejlepší povídku. *Knihá z písku* a *Brodiova zpráva* vyšly česky v knize *Zrcadlo a maska* (1989). Posledním povídkovým souborem je *La memoria Shakespeare* (*Shakespearova paměť*, 1989), zahrnující čtyři povídky diktované po roce 1975.

Borgesovu povídkovou tvorbu lze seskupit v podstatě do tří žánrových okruhů: fantastické povídky, detektivní povídky (kriminalisticko-fantastické), povídky bez fantastických prvků – zasazené do argentinského prostředí. Borges buduje své příběhy jako dokonale propočítané a myšlenkově nesmírně náročné literární konstrukce. Povídky jsou často provázeny množstvím odkazů, poznámek, parafrází, citací skutečných i apokryfních textů a jsou komplikovány filozofickou reflexí. Jeho pojmosloví je mnohdy převzaté a někdy těžko identifikovatelné. V povídkách se objevují témata vesmíru jako chaotického bludiště, nekonečna, věčného návratu, převtělování duší, svobody a osudu, setkávají se zde osoby a osobnosti různých historických období. Autor boří bariéry časové posloupnosti, zpochybňuje hranici mezi dobrem a zlem, okamžikem a věčností, k jednomu tématu přistupuje ze dvou zorných úhlů, takže se povídky vzájemně doplňují.

S povídkovou tvorbou je úzce spjata Borgesova esejistika, již lze považovat za základ jeho tvorby. Borges napsal během života 8 knih esejů, velkou řadu předmluv a časopiseckých studií a pronesl desítky přednášek, z nichž některé vyšly knižně. Eseje vydal Borges v mnoha souborech, z nichž nejvýznamnější jsou *Inquisiciones* (Pátrání, 1925), *El idioma de los argentinos* (Jazyk Argentinců, 1928), *Discusión* (Diskuse, 1932), *Historia de la eternidad* (Dějiny věčnosti, 1936) – zabývá se tématem času, *Otras inquisiciones* (Další pátrání, 1952), *Nueve ensayos dantescos* (Devět dantovských esejů, 1982) – soubor věnovaný oblíbenému básníkovi Dantovi. Soubor přednášek *Borges, oral* (Borges ústně, 1979) obsahuje 5 esejů, které původně zazněly jako přednášky na Univerzitě Belgrano v Buenos Aires v květnu a červnu 1978. *Siete noches* (Sedm večerů, 1980) je soubor sedmi přednášek z Buenos Aires z roku 1977. Předmluvy a úvody byly publikovány v dílech *Prólogos* (Předmluvy, 1975) a *Biblioteca personal* (Osobní knihovna, 1988).

V roce 2000 vydalo nakladatelství Harvardovy univerzity knihu *Ars poetica*. Jde o přepis šesti dosud nepublikovaných přednášek v angličtině, který Jorge Luis Borges přednesl na Harvardově univerzitě v letech 1967–1968. Jedná se o přednášky: *Hádanka poezie*, *Metafora*, *Vyprávění příběhu*, *Hudba slov a překlad*, *Myšlenka poezie*, *Básnické krédo*. Nahrávky těchto přednášek ležely přes 30 let v univerzitní knihovně, pak se teprve dostaly do rukou čtenářů. Zároveň s knižním vydáním vyšly i zvukové nahrávky Borgesových textů. Borges měl neuvěřitelnou paměť – těchto šest přednášek pronesl bez jakýchkoliv poznámek, protože nemohl číst.

V šedesátých letech se Borges po dlouhé odmlce vrátil k poezii. Sbíрка *El Hacedor* (Tvůrce, 1960) je souborem poezie a krátkých próz. Vyšla čtyři roky poté, co oční lékaři Borgesovi definitivně zakázali číst a psát (od té doby si nechával předčítat a svá díla diktoval). Téma slepoty má v *Tvůrci* stěžejní význam, je hlavním tématem titulní povídky i *Básně darů*, která uvozuje druhou část sbírky tvořenou básněmi. *Tvůrce* je také určitým Borgesovým vyrovnáním se ztrátou zraku, jejíž nevyhnutelnosti si byl po celý život vědom. Borges sám označil tuto sbírku za „nejosobnější“ ze všech,

kteřé dal do tisku. V šedesátých letech vyšly ještě sbírky *El otro, el mismo* (*Jiný a týž*, 1964) a *Elogio de la sombra* (*Chvála stínu*, 1969) – soubor krátkých reflexivních próz a poezie.

V dalších letech byly vydány sbírky *El oro de los tigres* (*Zlatá barva tygrů*, 1972), *La rosa profunda* (*Věčná růže*, 1975), *La moneda de hierro* (*Kovová mince*, 1976), *Historia de la noche* (*Dějiny noci*, 1977), *La cifra* (*Šifra*, 1981), *Los conjurados* (*Spiklenci*, 1985). Do těchto sbírek básní někdy autor zařazuje i krátké povídky, eseje a úvahy, odkazující na základní témata celé Borgesovy tvorby. Borgesova poezie je intelektuální, plná odkazů na mytologii, magická. Jazyk jeho poezie je velice jednoduchý, přirozený a zároveň obsažný. Borges sám považoval svou poezii za velice významnou a stavěl ji nad povídky: „*Mé povídky jsou předměty, které já vyrábím a které jsou ode mne poněkud vzdáleny, naproti tomu v mých básních jsem já se svými zvyky, mániemi, starostmi. Ti, kdo si snad v budoucnu přečtou mé básně, naleznou člověka, který žil v Buenos Aires ve 20. století; ti, kdo budou číst mé povídky, najdou artefakty, kterým hrozí nebezpečí, že nejsou nic víc než pouze důmyslné.*“

V roce 1970 byla vydána *An Autobiographical Essay* (*Autobiografická esej*), která vznikla na základě Borgesových rozhovorů s jeho americkým překladatelem a spolupracovníkem Normanem Thomasem di Giovannim. Ten Borgesovo vyprávění zapisoval a poté text společně upravovali. Rozhovory se odehrávaly v USA na jaře roku 1970 a na podzim roku 1970 vyšel celý text v časopise *The New Yorker*. Autobiografie byla napsaná anglicky a přes nevelký rozsah (cca 150 stran) je nejdelším Borgesovým textem.

Řadu knih napsal Borges ve spolupráci s jinými autory. Nejčastěji spolupracoval (po dobu téměř 40 let) s argentinským spisovatelem Adolfem Bioy Casaresem. Pod společným pseudonymem H. Bustos Domecq publikovali *Šest problémů pro dona Isidra Parodiho* (1942), humorně pojatou až ironizující detektivku, či spíše antidetektivku. Jde o příběh nevinně odsouzeného holiče, který se za léta svého pobytu ve vězení stane váženým obyvatelem věznice a současně prvním detektivem, který za mřížemi s obdivuhodnou kombinací a železnou logikou řeší obtížné kriminální případy. Pod stejným pseudonymem vydali ještě *Dos fantasías memorables* (*Dvě pamětihodné fantazie*, 1946), *Crónicas de Bustos Domecq* (*Kroniky Bustose Domecqa*, 1967) a *Nuevos Cuentos de Bustos Domecq* (*Nové historky Bustose Domecqa*, 1977). Pod pseudonymem B. Suárez Lynch uveřejnili novelu *Un modelo para la muerte* (*Model pro smrt*, 1946). V roce 1955 Borges a Bioy Casares vydali knižně dva filmové scénáře *Los orilleros* (*Lidé z pobřeží*) a *El paraíso de los creyentes* (*Ráj věřících*). Ve spolupráci s Margaritou Guerrero napsal Borges *Fantastickou zoologii* (1968) – knihu o imaginárních bytostech.

Borgesovo dílo je filozoficky a literárně náročné, objevují se v něm stále stejná témata: svět jako strašný chaos a labyrint, nekonečno, převtělování, osudovost, svoboda, čas, metafyzika, sofistika. Pro autora je typické, že se hranice mezi žánry prolínají a někdy je těžké rozhodnout, zda jde

o povídku či esej, reflexní lyriku nebo o veršovaný esej. Mezinárodní kritika objevila Borgese relativně pozdě – v šedesátých letech. Od té doby je však jeho popularita značná. Bývá počítán k hlavním autorům magického realismu i postmodernismu.

Borges obdržel řadu významných literárních cen – např. francouzskou literární cenu Prix Formentor (1961, o cenu se dělil se Samuelem Beckettem), Jerusalem Prize (1971), nejprestižnější španělské literární ocenění Premio Miguel de Cervantes (1979), dvě desítky čestných doktorátů (např. z Oxfordu, pařížské Sorbonny), byl rytířem Čestné legie. Dvakrát byl kandidátem na Nobelovu cenu, ale ta mu udělena nebyla. V roce 1994 bylo v Dánsku na Aarhuské univerzitě zřízeno výzkumné středisko pro studium Borgesova díla.

(Zpracovala: Věra Slavíčková)